

B7c

BRI

BMS001000673
E1979-231
Grize Literatuur

E 1979-231

Monumenten -of documentenzorg?

door Geurt Brinkgreve

Verantwoording

Dit opstel werd niet geschreven namens één der stichtings- of verenigingsbesturen waarvan ik deel uitmaak. De verantwoordelijkheid voor de inhoud rust op mij persoonlijk. Als illustraties zijn daarom alleen restauratiewerken in Amsterdam gekozen waarbij ik als gemachtigd bestuurslid nauw betrokken ben geweest. Wel ben ik er van overtuigd dat mijn ervaringen overeenkwamen met die van vele anderen in het land die zich sinds jaar en dag inspannen voor de 'toekomst van ons verleden'. Ik hoop hun een dienst te bewijzen door op mijn manier onder woorden te hebben gebracht wat ook hen benauwt. Misschien kan dit geschrift zodoende nuttig zijn als uitgangspunt voor een gemeenschappelijke poging om de monumentenzorg in betere banen te leiden.

G.B.

Reguliersdwarsstraat 31, vóór en na herstel. Het nieuwe inzicht dat restauratie als een – soms onvermijdelijk – kwaad moet worden beschouwd, zal door alle slopers van harte worden onderschreven.

Persoonlijke herinnering

Kunstgeschiedenis heb ik altijd een boeiend vak gevonden. Aan de Haagse Academie voor Beeldende Kunsten werd het in mijn tijd gedoceerd door de directeur Plantenga en door Frithjof van Thienen. Voor de meeste leerlingen waren die colleges rust-uren. In de afdeling vrije schilder- en beeldhouwkunst stonden we het grootste deel van de dag. Zodra je dan zat in de comfortabele banken van het warme kunstgeschiedenislokaal en het licht ging uit voor de dia's, kroop de behoefte aan slaap over je heen. Het is me meestal gelukt om wakker te blijven omdat de stof me zo interesseerde en vooral omdat zowel Plantenga als Van Thienen voortreffelijke docenten waren. Plantenga (prof. dr. ir. stond voor zijn naam) was zowel kunsthistoricus als architect. Zijn colleges muntten uit door helderheid en systematiek. De nadruk lag – uiteraard – op de architectuur. Hij slaagde er in de slaperige groep studenten in het schemerduister een overzicht in te prenten van de ontwikkelingen van af de pyramiden tot de Nieuwe Zakelijkheid, en om hen ontvankelijk te maken voor stijlkenmerken en hun samenhang. Beeldende kunst en ornamentiek kregen een plaats in het architectonische stramien. Omdat Plantenga op één gebied zelf een vakman was, toonde hij voor de andere een gedistantieerd respect. Hij wist zijn bewondering over te brengen zonder lyrische omschrijvingen.

Van Thienen, die toen begon als docent, was een heel andere figuur, meer

de veelzijdige erudiete kunstkenner in 18de-eeuwse trant. Bijna twintig jaar later heb ik meegemaakt hoe hij op een congres in Venetië een internationaal gezelschap kunsthistorici verblufte met een voordracht over de kentering van gothiek naar renaissance, zoals deze tot uitdrukking kwam in ornament en klederdracht. Van Thienen sprak vloeiend Italiaans, gaf tussendoor korte samenvattingen in het Frans, het Engels en het Zweeds, en illustreerde zijn verhaal met virtueuze krijtschetsen op een schoolbord. Ook Van Thienen, groot kenner vooral van kostuum- en theatergeschiedenis, had de voor een goede kunsthistoricus kenmerkende bescheidenheid ten opzichte van zijn studieterrain. Zoals iemand die – om maar een willekeurig voorbeeld te noemen – het verloop van de slag bij Waterloo bestuderend zich niet verbeeldt dat hij de situatie beter zou hebben overzien dan Napoleon of Wellington, zo dient de kunsthistoricus te weten dat hij praat over het resultaat van talenten en inspanningen waaraan hij zelf geen deel heeft. Een musicoloog kent de grondbeginselen van compositie, de besten hunner zijn tevens zelf uitvoerend musicus. Voor een kunsthistoricus is het een uitzondering wanneer hij zelf creatief is als schilder of architect. Hij kan analyseren en rubriceren, hij kan graden van zeldzaamheid aangeven, maar zijn kwaliteitsoordeel hoeft niet van een andere, laat staan hogere orde te zijn dan dat van een kunstenaar, verzamelaar of kunsthandelaar. In dit opzicht kan hij

niet als de deskundige bij uitstek gelden.

Cultuurpolitiek

Kunst- en cultuurgeschiedenis omvatten een terrein dat zonder diploma kan worden betreden door iedereen met voldoende belangstelling, algemene ontwikkeling en ontvankelijkheid. Ik meen dat dit kan worden geconstateerd zonder afbreuk te doen aan de waarde van een wetenschap waarvan alle bezoekers van musea en historische gebouwen hun kruimeltje meepikken. Het lijkt mij echter wel nodig om deze betrekkelijkheid te noemen. Wij leven nu eenmaal in een tijd van steeds verder gaande bureaucratiesering, waarbij rangen en diploma's worden vereenzelvigd met bekwaamheden en elke tak van het ambtelijk apparaat zijn bevoegdheden tracht uit te breiden ten koste van anderen. Wie geen specialist is past niet in een vakje en telt niet mee. Van elk specialisme wordt daarom de belangrijkheid voortdurend bewaakt tegen indringers. Nu allengs grotere sectoren van het culturele leven direct of indirect – via subsidies – in de invloedssfeer van de overheid raken, worden bureaucratiesering en specialistenallure levensgevaarlijk. Ministers en gemeentebesturen zijn verantwoordelijk voor het geld dat aan culturele zaken wordt uitgegeven. Onzeker als zij zich voelen in deze materie waar de politieke formules niet gelden, hebben zij steun nodig van hun ambtenaren of adviseurs. Zijn dezen altijd

Egelantiersgracht 66-68-70. Van deze drieling uit ca. 1730 was nr. 66, rechts, tijdens de hongerwinter gesloopt. Het hoekhuis nr. 70 hing in de stutten, nr. 68 was alleen totaal uitgewoond. Nu is nr. 66 niet 'echt' meer, en maakte de historisch interessante indeling van twaalf krotwoninkjes van elk 30 m² plaats voor drie ruime en een kleine woning die wél redelijk sanitair, keukens en douches hebben.

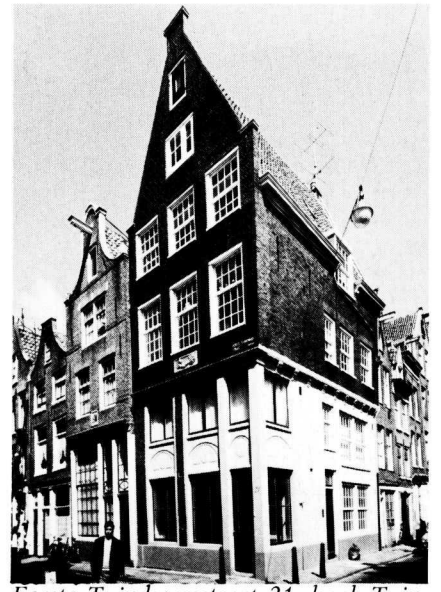
deskundig? Natuurlijk, want zij zijn ervoor aangesteld.

“Wem Gott ein Amt gibt, dem gibt Er auch das dazu nötige Verstand”, zo placht de notoir onbegaafde keizer Franz Joseph te zeggen. Tot welke fatale eenzijdigheden dit leiden kan zien wij in het wetsvoorstel om de Rijksacademie van Beeldende Kunsten op te heffen – een doordrijverij van departementsambtenaren die niet thuis zijn in de beeldende kunsten en een instituut dat niet meer in hun organisatieschema past willen opruimen –, of in het aankoopbeleid van het Stedelijk Museum in Amsterdam en het Rijksmuseum Kröller Müller, dat achter internationale modestromingen aanholt, doch de beste levende schilders en beeldhouwers in ons eigen land stelselmatig overslaat. Dit gevaar van competentie-overschrijding is in hoge mate aanwezig bij het monumentenzorgbeleid.

Monumentenzorg

Monumentenzorg is een werkterrein waarop allerlei specialisten nodig zijn maar dat niet in één vakgebied kan worden ondergebracht. Men zou het kunnen omschrijven als het juiste beheer van dat deel van onze gebouwde omgeving waaraan op grond van niet-economische maatstaven een bijzondere waarde moet worden toegekend. Die waarde maakt het nodig dat een aantal gebouwen, al dan niet met hun omgeving, in het algemeen belang door de wet worden beschermd tegen vermindering of vernietiging. Daarvoor dienen de registers van beschermde monumenten en van beschermde stads- en dorpsgezichten, en het vergunningensysteem namens de Minister van CRM; het is strafbaar om zonder de vereiste vergunning aan een beschermd monument andere werkzaamheden te laten uitvoeren dan normaal onderhoud. Wanneer het gaat over een gebouw dat eigendom is van de staat of een publiekrechtelijk lichaam en dat geen andere praktische functie meer heeft dan die van een museaal object – een stadspoort bijvoorbeeld of een toren – dan zijn de problemen te overzien. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg kan namens de Minister tegen een gemeentebestuur zeggen: het spijt ons maar u krijgt geen toestemming om dat monument te slopen terwille van uw plan om daar de straat te verbreden. Moet het gebouw hersteld worden, dan is overeenstemming over het plan nodig tussen de gemeente en de Rijksdienst. Kunsthistorisch onderzoek is één van de vereisten om tot een verantwoord plan te komen, evenals constructief onderzoek naar de standzekerheid. De financiering is een zaak van kostenverdeling tussen overheidsbegrotingen; het moet allemaal uit de belastingopbrengst worden betaald. Van de variabele verhouding tussen eigendom, functie en beheersproblemen in het monumentenbestand vormen de niet meer gebruikte overheids-eigendommen het ene en de boerde-

rijen het andere uiterste. Het jaarverslag 1976 van de Rijksdienst noemt het getal 4961 voor de krachtens de wet beschermde agrarische gebouwen. Bijna 5000 boerderijen in het hele land; dat is niet zo veel wanneer de overheid de karakteristieke schoonheid, de betekenis voor de wetenschap en de volkskundige waarde van de landelijke bouwkunst wil behouden. Gestemd of aangezet door het Landbouwschap zijn vooral in Groningen heel wat boeren in verzet gekomen. Zij hebben beroep ingesteld bij de Raad van State tegen de plaatsing van hun eigendom op de monumentenlijst. Dan moet na een openbare zitting het belang van de appellant worden afgewogen tegen het monumentenbelang, en er volgt een Koninklijk Besluit waarbij de ministeriële beschikking wordt vernietigd of al dan niet gewijzigd van kracht blijft. In deze procedure blijkt duidelijk hoe zwak de monumentenzorg staat, zowel materieel als moreel. De Groninger boerderijen, grotendeels daterend uit de tweede helft van de vorige eeuw, kunnen in elk opzicht monumentaal worden genoemd; het zijn enorme, goed geproportioneerde, sober versierde complexen, gebouwd voor agrarische bedrijven met een paar dozijn gedeeltelijk inwonende werknemers. In plaats van knechts en meiden hebben de boeren nu machines. Hun vermogen in land en werktuigen is aanzienlijk, hun inkomen is naar verhouding bescheiden, en zij staan er met hun gezin alléén voor om het bedrijf gaande te houden. De aandacht, de tijd en het geld ontbreken om de gebouwen in stijl te onderhouden. Voor hen gaat het om een woning met bedrijfsgebouwen die met een minimum aan kosten zo praktisch mogelijk moeten functioneren. Worden de rieten daken slecht, dan komen er golfplaten op. Zijn de staldeuren te klein om een landbouwmachine door te laten, dan wordt er een grote schuifdeur geplaatst. Moet het bedrijf overschakelen op een ander productieplan dat beter in ijzeren loodsen dan in een oude landbouwschuur kan plaatsvinden, dan hebben zij géén behoefte aan heren van monumentenzorg die komen vertellen dat de schuur niet weg mag vanwege de monumentale waarde. De wet zegt wel dat met de bestemming van een beschermd monument rekening moet worden gehouden, maar de bescherming betekent op zijn minst: bouwplannen opsturen, onderhandelen, wachten op goedkeuringen, dus vertragen en extra-kosten. Er is sprake van een duidelijk conflict, waarin de monumentenzorg door de eigenaar als tegenstander, om niet te zeggen, als vijand wordt ervaren. De eigenaar voelt zich niet alleen onrechtvaardig gehinderd in de harde strijd om het voortbestaan van zijn bedrijf, hij weet bovendien dat hij de sterkste is. Hij kan de gebouwen die hij weg wil hebben laten instorten door het achterwege laten van onderhoud, hij kan de veranderingen die hij nodig vindt eigen-

Eerste Tuindwarsstraat 21, hoek Tuinstraat: een in oorsprong 17de-eeuws huis dat herhaaldelijk ingrijpend werd verbouwd. De bouwmuur onder de consoles was ca. 1920 nieuw opgetrokken in een grove machinale steen. Dit muurgedeelte werd bij de restauratie gepleisterd en voorzien van een – historiserende – blokverdeling, de roede-verdeling van de ramen werd daar aangepast aan de bovenliggende ramen, de recente pui is daarentegen gehandhaafd; correctie van de bouwgeschiedenis.

machtig uitvoeren zonder vergunning te vragen. Laten de heren uit Zeist, als zij het merken, maar een klacht bij de Justitie indienen. Dat durven ze toch niet. Zouden zij het wagen, dan rolt er misschien honderd gulden boete uit, dat kost minder dan het opont-houd.

Verbieden of overreden

De hier geschetste situatie is extreem, maar wel reëel. Zij geeft aan dat een effectieve monumentenzorg haar kracht niet moet vinden in verbodsbepalingen, maar in overreding, dat monumentenzorg niet volgens een conflict-model moet werken maar volgens een harmonie-model. Dit lijkt mij een uiterst belangrijke zaak, juist in het klimaat van toenemende overheidsbemoeiing en bureaucratisering. Elke wet of maatregel trekt grenzen tussen wat wel en wat niet mag. De burger houdt zich aan de voorschriften, of hij overtreedt deze en dan kiest hij voor het risico van een conflict, bijvoorbeeld door de belasting te ontduiken of fout te parkeren. De instantie die de maatregel uitvaardigt, beschouwt alle burgers als potentiële overtreders; zou het gevaar van uit de hand lopende situaties niet bestaan, dan kon de maatregel achterwege blijven. Is de maatregel eenmaal van kracht, dan horen er controle, strafbepalingen en bevoegde instanties bij, die de betrapte burger met het boekje in de hand kunnen aanwijzen: kijk, dáár bent u over de streep gegaan en dat kost u zóveel, u had het kunnen weten.

Ook de Monumentenwet is volgens dit

systeem opgesteld, met verboden, vergunningen, beroepsmogelijkheden en straffen. Dat kan niet anders, maar wij moeten ons wel realiseren dat op dit gebied de wet, de werkelijkheid en de rechtvaardigheid ver uit elkaar kunnen liggen. Met de wet in de hand kan de Rijksdienst eigenaren van geregistreerde monumenten het bloed onder de nagels uit treiteren door vergunningen voor een verbouwing eerst twaalf maanden aan te houden, dan wijzigingen te verlangen, subsidie in het vooruitzicht te stellen en daarna te vertellen dat 'de wetgever geen middelen beschikbaar stelt', of uitbetaling zo lang uit te stellen dat het renteverlies het subsidiebedrag benadert, en ga zo maar door. Stelt de Rijksdienst zich op dezelfde wijze op als bijvoorbeeld de Belastinginspectie door er van uit te gaan dat alle monumenteneigenaren potentiële overtreders, in dit geval monumentenvernielers of tenminste ondeskundigen zijn, dan kan de dienst niets anders verwachten dan dat die eigenaren monumentenzorg als een hinderlijke bemoeial buiten de deur proberen te houden. Dit betekent dat het doel van de Monumentenwet, namelijk het behoud van monumenten van geschiedenis en kunst, voorzover de monumenten geen overheidseigendom zijn, totaal kan worden gefrustreerd door de wijze waarop de Rijksdienst optreedt. De Rijksdienst is weliswaar het orgaan dat namens de Minister belast is met de uitvoering van de Monumentenwet, maar de dienst kan het doel van de wet alleen berei-

ken naarmate hij er in slaagt een atmosfeer van vertrouwen en samenwerking met de eigenaren te bereiken. Dan moet men er van uitgaan dat monumenteneigenaren geen potentiële vernielers of speculanten zijn, maar potentiële beschermers die veel van hun eigendom kunnen weten, en bereid zijn het met zorg te beheren en te verbeteren. In die verhouding is de Rijksdienst niet een instantie die verbiedt en hindert, maar een instantie die animeert en steunt door middel van deskundige adviezen en, zo mogelijk, subsidies; van het begin af aan erkennend dat het grootste deel van de investering in tijd, moeite en geld toch van de eigenaren moet komen.

Restauratie

Beschermde monumenten, zo zegt de wet, zijn onroerende zaken. Afgezien van de z.g. archeologische monumenten gaat het over gebouwen die ouder zijn dan 50 jaar. Ook wanneer gebouwen geregeld onderhouden worden, hebben zij eens in de 50 à 100 jaar een grote opknappbeurt nodig, vaak met herstel van funderingen, muren, balklagen en kappen, eigenlijk altijd met herstel of vernieuwing van ramen, deuren, binnenmuren, leidingen en installaties, meestal gecombineerd met aanpassingen aan andere bestemmingen en wijzigingen van smaak. Daarmee is dan de totale restauratie aan de orde. Dat is een opgave die in vele gevallen moeilijker is dan het stichten van een nieuw gebouw. Een nieuw ge-

bouw begint met een programma van eisen, opgesteld door de opdrachtgever. Dan komt de fase van overleg tussen opdrachtgever, architect en gemeentelijke of rijksinstanties die het plan moeten goedkeuren. Zijn mogelijkheden en wensen met elkaar in evenwicht gebracht, dan kan er volgens begroting, bestek en aanneemsom gebouwd worden. De onzekerheden zijn tot een minimum beperkt.

Bij een restauratie is dat niet het geval. De onzekerheden blijven tot na de oplevering. Uitgangspunt is niet een programma van eisen maar een gebouw dat in slechte staat verkeert. Generaties hebben er aan vertimmerd, vaak op een slordige manier. Het is altijd een verrassing, en maar zelden een plezierige, wat er achter behang en betimmeringen te voorschijn komt.

In het restauratieplan moeten minstens vier factoren verenigd zijn: constructief herstel, behoud en waar mogelijk verbetering van de monumentale waarde, toekomstig gebruik en financiële mogelijkheden. Van die vier zijn er twee die weinig ruimte laten voor verschil van mening. Rotte balken of verzakte funderingen moeten vervangen worden, wie dat uit zuinigheid wil overslaan krijgt — terecht — met Bouw- en Woningtoezicht te doen. Ook de financiële grenzen kunnen absoluut zijn: als de eigenaar het ondanks subsidiesteun echt niet betalen kan of wil, is het verhaal uit. De financiële ruimte is echter mede afhankelijk van het toekomstig gebruik, en dat hangt weer af van de verhouding tus-

Van Oudezijds Voorburgwal 66 waren de kap en de twee bovenste verdiepingen gesloopt. Jarenlang was het één van de honderden verlaten bouwvallen in Amsterdam.

Terwille van de nieuwe indeling in vijf woningen kon de aardige 19de-eeuwse raampartij boven de deur in Oudezijds Voorburgwal 66 niet gehandhaafd blijven. Het werd een sobere herbouw volgens de aanwezige gegevens, verlevendigd door de gevelbekroning van een elders gesloopt huis.

Volgens de nieuwe doctrine een dubieuze onderneming.

De panden Prinsengracht 124 (rechts) en 126 (links) waren zwaar verzakt, de gevels hadden T-ramen uit ca. 1890 en winkelpuien uit ca. 1930. Deze versleten 'sporen van de bouwgeschiedenis' zijn vervangen door een zorgvuldig gereconstrueerde 18de-eeuwse roedenverdeling die past bij de gevelbekroningen: een vreugde voor elke voorbijganger maar een steen des aanstoots voor de documentenzorgers.

sen de architectonische en functionele mogelijkheden. Bij het zoeken naar de synthese (of het compromis) tussen al die overwegingen en gegevens moet tenslotte de eigenaar beslissen. Al de anderen zijn er alleen bij betrokken gedurende de bouwperiode; zodra het werk klaar is verdwijnen de architect, de monumentenzorg-ambtenaren en de aannemer van het toneel, en de eigenaar moet zien dat hij een bruikbaar gebouw overhoudt waaraan hij niet failliet gaat.

Restauratiedoctrines

In de bemoeiingen van de Rijksdienst met restauratiewerken wordt de stem van de kunsthistorici de laatste jaren steeds duidelijker hoorbaar. Op zichzelf hoeft het geen bezwaar te zijn. Er zijn ook tijden geweest waarin de architecten het hoogste woord hadden. Tussen de twee wereldoorlogen, toen dr. Jan Kalf directeur van het Rijksbureau was, gold de stelregel dat behouden van historische gegevens weliswaar de voorkeur verdiende boven vernieuwen, maar dat de architect als kunstenaar de plicht had om het ontbrekende met eigentijdse stijlmiddelen aan te vullen, en niet met kleurloze stoplappen of stijllimitaties. Deze richtlijn heeft zeker haar gunstige effecten gehad. Er kwam een eind aan de doctrine die nog uit de dagen van Viollet-le-Duc dateerde dat men bij het restaureren diende te zoeken naar de oorspronkelijke vorm waarin het gebouw moest zijn gesticht, of tenminste ontworpen, ook al ontbraken daarvoor de concrete aanwijzingen en al moesten latere wijzigingen, hoe waardevol ook op zichzelf, terwille van de restauratie worden verwijderd. De periode-Kalf heeft aanvechtbare en tegelijk boeiende produkten opgeleverd, zoals de Amsterdamse School-bekroning op de renaissancetoren van IJsselstein, maar ook jammerlijke mislukkingen, waarvan het raadhuis van Schoonhoven een der ergste voorbeelden biedt. Dat is slechte architectuur-1930 geworden, met een

vage herinnering aan het laat-gothische gebouw. Hoogst bedenkelijk was ook de manier waarop Kalf zijn standpunt opdrong aan het gemeentebestuur dat heel andere en in huidige ogen veel betere ideeën had over de restauratie. Het ging in die jaren nog om een beperkt aantal gevallen: kerken, overheidsgebouwen en enkele bijzondere woonhuizen. Er was geen Monumentenwet met registers en strafbepalingen; ambtelijke monumentenzorgers moesten dankbaar zijn voor iedere eigenaar die de bereidheid toonde om zijn monument weer in goede staat te brengen.

Naoorlogse ontwikkeling

De enorme uitbreiding van het arbeids-terrein in de naoorlogse jaren, eerst door het herstel van de oorlogsschade, daarna door het beschikbaar stellen van subsidies voor de restauratie van eenvoudige woonhuizen en het in werking treden van de Monumentenwet, richtte de aandacht meer op de praktijk dan op de theorie van het restaureren. Het was – en is nog – een wedloop tegen het voortvretende verval, en tegelijk het pionierswerk van de stadsvernieuwing in de historische wijken. Deze nieuwe taakstelling leidde tot een pragmatische aanpak, het ging er om met altijd te weinig subsidiegeld een maximum aantal werken aan de gang te krijgen. Vóór alles moesten zoveel mogelijk eigenaren enthousiast worden gemaakt om hun achterop geraakte bezit weer in goede staat te brengen. Dat is in verschillende steden goed gelukt; in Amsterdam vooral door de kundige begeleiding van het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg. De oprichting van een reeks instellingen in het hele land die op niet-commerciële basis monumenten restaureren is hiervan een symptoom. Voor de continuïteit zijn zij een sterk stimulerende factor. De nadruk kwam te liggen op het monument in zijn omgeving en met zijn omgeving, wat tot gevolg had dat in sommige

situaties verdwenen huizen naast een restauratie aan de hand van archiefgegevens werden herbouwd, of dat lage huizen er een verdieping bij kregen, wanneer dat de eenheid van de gevelwand en de exploitatiemogelijkheden ten goede kwam.

De toegenomen kennis van het gewone stadshuis leidde tot meer aandacht voor de bouwgeschiedenis en tot een zorgvuldiger werkwijze, wat niet kon verhinderen dat van menig oud huis alleen het karkas intact bleef, omdat van de indeling niets meer bruikbaar was. In deze ontwikkeling, die een hoogtepunt beleefde in het Europese monumentenjaar M-75, treedt een onheilspellende kentering op. Door geldgebrek bij CRM stagneert het restauratiewerk. De gecombineerde subsidie-regeling van de Ministeries van CRM en VRO functioneert niet. Eigenaren die enthousiast met plannen bezig waren, aarzelen allerwegen om met de uitvoering te beginnen.

De nieuwe doctrine

Tekort aan subsidiemiddelen is echter niet de enige oorzaak van de malaise, zelfs niet de belangrijkste. Er is altijd te weinig geld geweest om de voor de instandhouding van het nationale monumentenbezit noodzakelijke werken zonder vertraging in uitvoering te nemen. Wat men nu bespeurt is een wijziging van standpunt. Zwaarwichtig en doctrinair wordt er gesproken over herbezinning en over een nieuwe formulering van restauratieprincipes. Het beleid in de achter ons liggende periode heet nu chaotisch. De herbouw van geheel of bijna gesloopte panden met behulp van fotografische gegevens, een jaar of wat geleden nog door een subsidiesteuntje aangemoedigd, wordt nu streng om niet te zeggen: minachtend veroordeeld. Men mag niet meer spreken van *verminderingen* die een gebouw in de loop der tijden heeft ondergaan, het zijn zonder voorbehoud *sporen van de bouwgeschiedenis* en die dienen te worden gerespecteerd. Repareren en

Van Eerste Anjeliërsdwarstraat 20-22 waren de gevels wegens instortingsgevaar gesloopt. Zo hebben de twee kleine Jordaanhuizen lange jaren gewacht op verdere sloop of restauratie.

Eerste Anjeliërsdwarstraat 20-22 (thans 26-34) na herstel. Van elke gevel was nog één zandstenen voluut aanwezig. De ontbrekende zijn nieuw gemaakt, doch niet van de originelen te onderscheiden. Is dit nu geschiedenisvervalsing? Dezelfde vraag geldt voor de in 19de-eeuwse trant gereconstrueerde puien.

aanvullen van een half vergaan ornament is ineens verboden, men moet het restant met chemische middelen conserveren, dan blijft het authentieke deel tenminste intact. Dat doordat de weinige actieve ambachtskunstenaars die er nog zijn, in hun bestaan worden bedreigd, wordt van minder belang geacht dan het zuivere principe. Men realiseert zich niet dat het ambachtelijk en stilistisch goed vervaardigen van decoratieve onderdelen in natuursteen, hout of gips een bijna-uitgestorven vaardigheid is, die als een cultuurgood van de hoogste orde dient te worden beschermd in het directe belang van de monumentenzorg in de toekomst.

Restauratie geldt als een soms onvermijdelijk kwaad; het is de weg die voert tot de doodzonde 'geschiedvervalsing'. Hetzelfde oordeel bedreigt pogingen om nieuwe elementen aan te passen bij de historische gegevens; het moderne moet zich zo duidelijk mogelijk manifesteren om geen verwarring tussen oud en nieuw te doen ontstaan. Mooi of lelijk zijn immers geen wetenschappelijke criteria. Eigenaars die op grond van door onderzoek verkregen gegevens bijvoorbeeld een trapgevel of een stoep aan hun huis willen terugbrengen, ontvangen een strenge weigering: hun voorkeur doet niet terzake. Het gaat tegenwoordig om de consoli-

datie van de opeenvolgende verbouwingssporen, voorzover deze van ambtelijke zijde van belang worden geacht. Wenst de eigenaar zijn plan niet aan de namens de Minister gestelde eisen te conformeren, dan krijgt hij geen toestemming tot verbouwing, laat staan subsidie. Dan restaureert hij maar niet, dat scheelt weer een subsidieaanvraag en vermindert de kans op speculatie met overheids-geld, want men weet nooit of dat niet de opzet van de eigenaar is. Alle aandacht wordt geconcentreerd op gebouwen die voor de huidige generatie kunsthistorici interessant zijn, omdat zij dateren uit de nog onvolledig onderzochte periode tussen 1870 en 1930. Het Kurhaus in Scheveningen mag vele miljoenen subsidiegeld kosten, voor de stadsvernieuwing is de kas leeg. De medeverantwoordelijkheid van monumentenzorg voor de rehabilitatie van verkrotte binnenstadswijken en voor het traditionele bouwambacht blijft een mooi onderwerp voor congressen, maar als er geen geld voor is bij CRM dan moet Volkshuisvesting het maar opknappen. Zo staat de vlag erbij, om niet te zeggen: zo hangt zij halfstok.

Bouwgeschiedenis

Kunstgeschiedenis, zo merkte ik aan

het begin van dit verhaal op, heb ik altijd een boeiend vak gevonden. Wat mij uit mijn academietijd bijbleef en wat ik later door incidentele lectuur kon aanvullen, heeft mij elke vakantiereis verrijkt. Het meest fascinerende heb ik altijd het onderzoek gevonden van 'uitgepelde' restauratieobjecten door ervaren deskundigen. Ik heb daar vele malen naast gestaan. Aan de hand van nauwelijks zichtbare verfsporen, toognagelgaten en onregelmatigheden in het metselwerk kan de vakman de opeenvolgende verbouwingen reconstrueren. Het verhaal is zelden volledig, elk volgend hoofdstuk heeft delen van het voorafgaande onherkenbaar gemaakt, maar de kennis van vele soortgelijke huizen vult het ontbrekende met een grote mate van waarschijnlijkheid aan. Er is een apart soort deskundigheid voor nodig, die minstens zoveel put uit de praktijk van het bouwambacht als uit de literatuur. Men moet er vele uren voor op de steigers hebben doorgebracht om te kijken en te luisteren naar de mannen die het met hun handen kunnen. Gereedschap en materialen hebben hun eigen wetmatigheid, vroegere constructies zijn altijd logisch geweest bij het tegen elkaar afwegen van arbeidsuren, materiaalgebruik en gebruikelijke. Het verhaal dat de ontmantelde oude ge-

Spiegelgracht 2 (links), Prinsengracht 564 (hoek) en 562. Het hoekpand was zo bouwvallig dat het moest worden gesloopt. Van nr. 562 waren de 18de-eeuwse bouwmuren en balklagen nog intact achter een gevel uit ca. 1920 die bestond uit pleisterwerk op steengaas over latten, versterkt met door roest aange-taste ijzeren balken.

Spiegelgracht 2 kon worden gerestaureerd met handhaving van de gevel, de balklagen en een deel van de kapconstructie. Prinsengracht 564 werd herbouwd, waarbij de bovenste twee balklagen ca. 10 cm hoger werden gelegd om bruikbare verdiepingen te krijgen. Prinsengracht 562 kreeg een met de balklagen corresponderende reconstructiegevel, bekrond met de top van een enkele jaren tevoren aan de Nieuwendijk gesloopt pand. Het is denkbaar dat thans de gevel-1920 gerestaureerd zou moeten worden: zeker duurder en constructief slechter dan de gerealiseerde herbouw.

bouwen vertellen heeft minstens evenveel met sociale en economische geschiedenis te maken als met kunstgeschiedenis, het gaat over armoede, pronkzucht, familieomstandigheden, eigendoms- en arbeidsverhoudingen. Het is altijd de moeite waard die historie uit te pluizen en vast te leggen. Vaak geven de vondsten aanleiding tot kleine wijzigingen in een restauratieplan, dat als regel wordt opgesteld wanneer het pand nog ten dele in gebruik is. Wie restaureert met liefde voor de oude huizen – en dat is echt geen uitzondering, zowel bij eigenaren als bij architecten en bouwers – is blij met elke balk, kozijn of vloertegel die hij niet hoeft te vervangen. De kern van de zaak is echter dat oude gebouwen, de eerder genoemde stadspoorten en torens uitgezonderd, niet alleen kijk-objecten zijn. Ze zijn bedoeld om te worden gebruikt. Er moeten mensen in bezig zijn, rondlopen, in- en uitgaan. Er is verlichting, verwarming en sanitair nodig. De eisen daarvoor wisselen voortdurend. Oude gebouwen hebben enerzijds een extra dimensie in de tijd, anderzijds een permanent spanningsveld tussen vroegere, actuele en toekomstige gebruikseisen. Van een moderne winkelinrichting weet men: dit is voor enkele jaren,

daarna komt er, als de zaken goed gaan, weer iets nieuws voor in de plaats. Bij de restauratie van een oud gebouw zoekt men zodanige oplossingen dat snel verouderende onderdelen – installaties bijvoorbeeld – vervangen kunnen worden zonder de gegeven structuur en de waardevolle interieurelementen aan te tasten.

Een eenzijdig documenterende benadering is hierbij niet alleen onbruikbaar, maar ook op zichzelf absurd, omdat voor haar de geschiedenis op de wettelijke afstand van 50 jaar ophoudt.

Consequent doorgevoerd zou zij de reconstructie van gasverlichting en tonnetjes voor 'drekstoffen' wenselijk maken. Het is op de keper beschouwd een denkwijze voor het openluchtmuseum, die toevallig bewaard gebleven fragmenten van voorbije fasen als studieobject wil bevriezen, maar vergeet dat de wisselwerking tussen gebouw en gebruikers een continu proces is dat ook na de huidige generatie moet voortduren. Die wisselwerking kent hoogtepunten en inzinkingen, perioden van sterke en van zwakke architectonische of decoratieve creativiteit, tijden waarin men veel aandacht en zorg voor de gebouwen had naast tijden van verwaarlozing en onverschilligheid. Dit feit negeren door

elk bouwspoor, ongeacht zijn architectonische kwaliteit, van gelijke betekenis te achten, houdt in dat men de esthetische waarden, die zowel voor de oorspronkelijke bouwers als voor de zorgvuldige verbouwers kennelijk van groot belang zijn geweest, als niet ter zake doend van tafel veegt. Ik vraag mij af, of dit een wetenschappelijk verantwoorde methode is: zij komt mij voor als kunstgeschiedenis bestuderen terwijl men het fenomeen kunst ontkent.

Soberheid?

Hoe dit ook zij, ieder moet zijn vak naar eigen beste weten beoefenen. Wie de studie der Nederlandse monumenten denkt te kunnen bevorderen op de hiervoor geschetste manier, die moge er in vele publikaties van getuigen. Een goed geschreven boek is altijd welkom, ook al verschilt men van mening met de auteur. Het kwalijke van de situatie is echter dat deze enge, in wezen a-culturele opvatting een steeds merkbaarder invloed krijgt op het monumentenzorgbeleid, waarvoor de architectuur-historische documentatie alleen een informatie-verstreckende en adviserende taak heeft te vervullen. Het moge zo zijn dat deze symptomen

West-Indisch Huis, zuidgevel en zuid-westhoek van de binnenplaats, na de brand van december 1975, waarbij o.m. de kappen geheel verloren gingen. Deze zijn inmiddels herbouwd. De uit 1623 daterende gevels hadden kruiskozijnen waarvan de vorm en de profilering geheel bekend zijn uit de gevonden sporen. In de 18de eeuw werden deze verbouwd tot schuiframen. Van de zuidgevel werd een beletage raam dichtgemetseld, terwijl later de overige ± 40 cm verlaagd werden, zodat deze op hun huidige uitgezakte plaats terecht kwamen. De hoofdingang bevond zich

in de laatste travee van de westgevel, bij de hoek. Deze verduwen achter een aangebouwd gangetje, dat vervangen werd door het huidige 19de-eeuwse bouwsel, bekroond door een uitgebouwd privaat. Naar het oordeel van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg moet deze verminkte toestand gehandhaafd blijven: dat is 'bouwgeschiedenis', waarvan de sporen belangrijker worden geacht dan de architectonische gaafheid, de bruikbaarheid nog buiten beschouwing gelaten.

ten dele verklaard kunnen worden als alibi voor de vervelende boodschap "wij hebben geen geld om te doen wat wij behoorden te doen", dit vermindert de verantwoordelijkheid niet van een overheidsdienst die op een verkeerd spoor raakt. Dat is naar mijn mening – gedeeld door vele anderen die zich sinds jaren inzetten voor het monumentenbehoud – onmiskenbaar het geval. Dit neerschrijvend hoor ik in gedachten de verontwaardigde protesten. Op het verkeerde spoor? Hoe durft iemand dat te bweren? Er is toch een 'moderne restauratiefilosofie' die leert sober en doelmatig te zijn, en om in het belang van de monumenten meer aandacht te besteden aan het consolideren dan aan het terugbrengen in een oorspronkelijke staat?

Tegen deze formulering zal geen redelijk mens bezwaar maken. De woorden dekken echter slechts een klein deel van de realiteit. Over de doelmatigheid van een restauratieplan kan, wanneer het met verstand van zaken wordt bekeken, moeilijk verschil van mening ontstaan. Dit aspect wordt altijd het beste beoordeeld door de eigenaar-opdrachtgever. Hij moet na de restauratie het gebouw gebruiken of verhuuren, en als er iemand last heeft van ondoelmatigheid, dan komen de gevolgen voor zijn rekening.

Dan de soberheid. Er zijn in ons vaderland nog zoveel resten van puritanisme overgebleven dat het woord 'sober' altijd instemming verwerft.

Sober, dat is degelijk en serieus, dat moet goed zijn. Geen versierderij, geen werelds gedoe. Men mag – zo wordt het officieel gesteld – de monumentenzorgers niet verwijten dat door perfectionistische overheidsvoorschriften de eigenaren een 'gouden dak' op hun huis krijgen. Wie een aantal restauraties van het begin tot het eind heeft meegemaakt en daarbij de begrotingen heeft moeten bewaken, weet dat dit verhaal niet klopt. Van de kosten heeft minstens 90 à 95% betrekking op puur bouwkundig werk, dat in ieder geval moet gebeuren om het voortbestaan van het gebouw te verzekeren. Zelfs in het kostbare Huis de Pinto, waar plafondschilderingen moesten worden gerestaureerd en aangevuld en ten dele vergulde smeedijzeren hekken zijn aangebracht, maakten alle decoratieve onderdelen bij elkaar niet meer uit dan 8% van de kosten. In feite wordt er ook geen bezwaar gemaakt tegen luxe. Wanneer een eigenaar een luxueuze keuken of badkamer in zijn te restaureren huis wil aanbrengen dan mag hij rustig zijn gang gaan. Dat wordt alleen – terecht – niet gesubsidieerd, maar dit gebeurt evenmin bij een eenvoudige keuken. De voorgeschreven soberheid heeft in de praktijk alleen betrekking op de decoratieve afwerking en de oorspronkelijke constructie, en dat is nu juist hetgene waar de restaurerende eigenaar het meest plezier in heeft. Als het hem om luxe en comfort alléén te doen was, dan zou hij een dure bungalow kopen.

Wie zich de moeite, de kosten (en de ergernis!) getroost om een monument te restaureren, die houdt van wat in het oude huis anders is dan in een nieuw huis: de ruimten, de constructie, de verhoudingen, de materialen en de decoratieve elementen binnen en buiten. Wanneer hij dáár wordt tegengehouden door de vermanende vinger van de monumentenzorg-ambtenaar, die zegt "meneer, dat is maar verspilling, die ornamenten en zo, u moet sober wezen", dan heeft hij alle reden om des duivels te worden en het soberheidsverhaal voor schijnheilig geschoolmeester te houden.

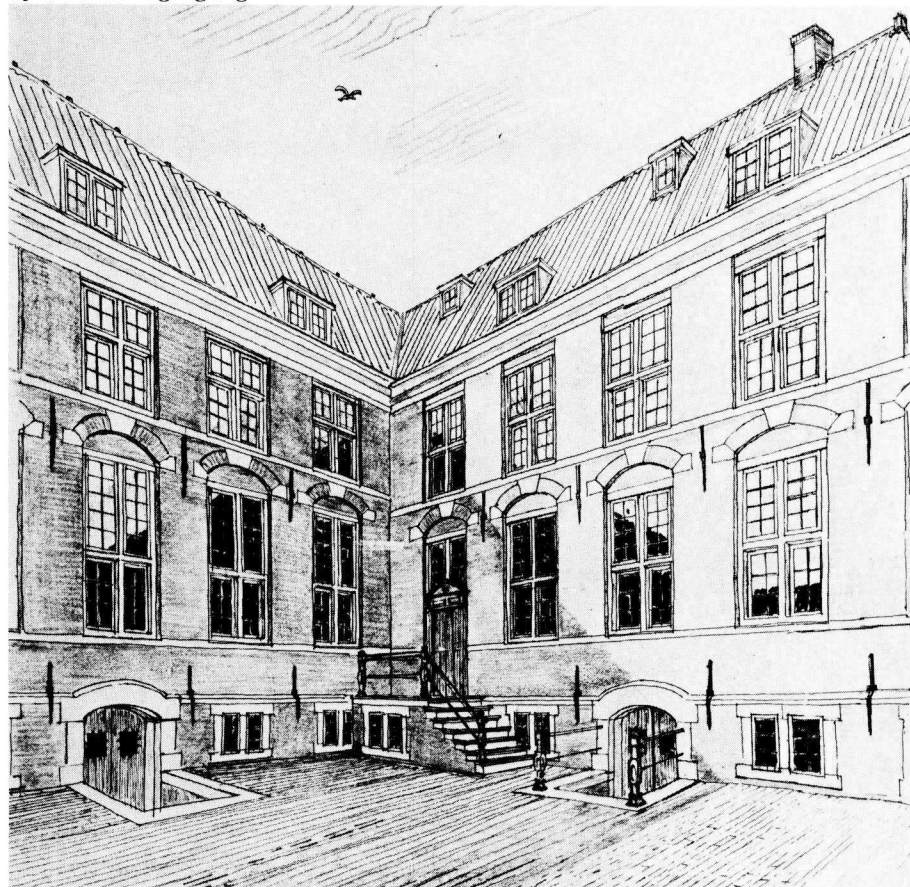
Zo is het ook met de 'filosofie' van de consolidatie die voorrang heeft boven reconstructie. Theoretisch is daar niets tegen in te brengen; het is een sinds generaties openstaande deur die niet meer ingetrapt hoeft te worden. Er zijn nauwelijks monumenten die in 'oorspronkelijke staat' verkeren, er is altijd aan verbouwd, en niemand peinst er tegenwoordig over veranderingen of toevoegingen – mits op zichzelf van waarde en bruikbaar – te verwijderen om een oorspronkelijke toestand te fantaseren waarvan men de details niet kent. Dat werd gedaan door de restaurateurs van de generatie Cuijpers en soms zo kundig dat de 19de-eeuwse reconstructies nu een eigen monumentwaardigheid hebben.

Een juiste theorie kan echter in de praktijk gehanteerd worden als een benepen doctrine, en dat is wat nu schering en inslag wordt. De manier waarop het verhaal over soberheid en consolidatie wordt toegepast, veroorzaakt een groeiend onbehagen. Het in de achter ons liggende decennien aangeweekte vertrouwen is zwaar ondermijnd, om niet te zeggen: hier en daar reeds ingestort. De sfeer van harmonische samenwerking tussen de Rijksdienst en de bestuurders van restaurerende instellingen – toch de eerste bondgenoten van de ambtelijke monumentenzorgers – heeft plaats gemaakt voor de conflictpositie tussen de man vóór het loket die een gunst vraagt en de man achter het loket die nadenkt hoe hij zijn weigering zal formuleren.

Het West-Indisch huis

Het is al zover gekomen dat het bestuur van de Stichting Het West-Indisch Huis, nota bene opgericht om onroerende goederen in Amsterdam die van belang zijn in de zin der Monumentenwet te verwerven en om deze gebouwen een bestemming van openbaar belang te geven, in beroep is gegaan bij de Raad van State tegen een beschikking die door de Rijksdienst namens de Staatssecretaris van CRM was gegeven. Die beschikking gold het restau-

Perspectiefschets van het restauratieplan voor de binnenplaats door het architectenbureau G. de Klerk. De hoofdingang over de stoep naar de trouwzalen is op zijn oude plaats teruggebracht, die precies bekend is omdat het eiken deurkozijn nog onder het pleisterwerk aanwezig bleek te zijn. Links en rechts de toegangen naar het café-restaurant in de 'Piet Heijn-kelders'. De ramen in de zuidgevel zitten weer op hun plaats, alle ramen hebben kruiskozijnen met een verantwoorde roedenverdeling. Zo kan de binnenplaats weer zijn goede proporties krijgen en een intensief gebruikt openbaar voetgangersgebied worden.

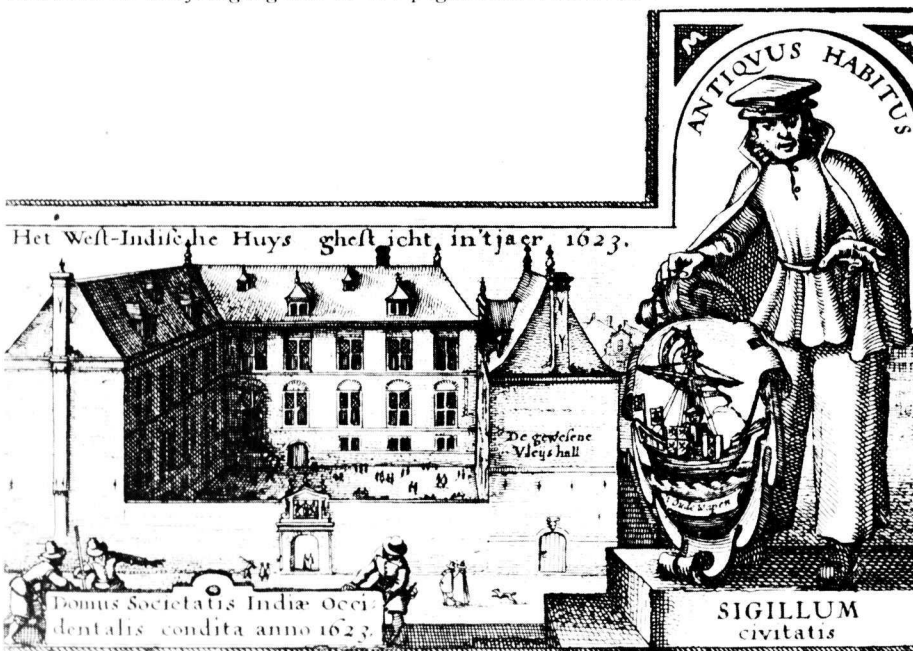
Het omstreden gangetje van binnen, verteerd door zwam en houtrot. Volgens de Rijksdienst bevinden de te vervangen onderdelen zich nog in technisch goede staat; de opdrachtgever wil deze onderdelen vervangen door herbouw van de oorspronkelijke stoep die voor de nieuwe functie van het gebouw niet kan worden gemist.

ratieplan voor het West-Indisch Huis aan de Haarlemmerstraat dat in december 1975 door brand zwaar werd beschadigd.

Het plan werd 'in grote lijnen' goedgekeurd, met uitzondering echter van een aantal essentiële onderdelen. Tot mijn verdriet was ik als secretaris van deze stichting genoodzaakt om de beschikking ten behoeve van het bezwaarschrift met aandacht te lezen en te herlezen. Mijn indruk is dat het stuk is opgesteld door iemand die het gebouw nauwelijks kent. Hij verwacht de oostgevel met de westgevel en beweert dat de onderdelen die volgens het restauratieplan vervangen zouden moeten worden "zich nog in goede technische staat bevinden". Dat slaat op de zwaar aangetaste kozijnen in de uit 1623 daterende binnenplaatsgevels en op

een in de 19de eeuw aangebouwd gangetje tegen de westelijke binnenplaatsgevel, dat totaal verziekt is door houtrot en zwam. Met veel moeite is het stichtingsbestuur er in geslaagd nieuwe bestemmingen voor het inwendig onafhankelijke gebouwencomplex te vinden. Het belangrijkste en moeilijkste onderdeel bestaat uit de oorspronkelijke vleeshal uit 1617, die in 1825 grondig werd verbouwd, de compagniesvleugels die in 1623 haaks tegen de achterzijde van de vleeshal werden opgetrokken, zodat een u-vormige binnenplaats ontstond, en een vleugel die in 1825 evenwijdig aan de buitenzijde van de westelijke compagniesvleugel werd aangebouwd. Het voorstel om in dit deel, ongeveer tweederde van het complex, de trouwzalen onder te brengen waarvoor het huidige

Het West-Indisch Huis in 1623 volgens een 17de-eeuwse prent: vaag is in de schaduwhoek de hoofdingang van de Compagnieszalen zichtbaar.

stadhuis onvoldoende ruimte bevat, is na langdurig overleg over de verkeerssituatie door B. & W. in principe aanvaard. Aan het voorstel zijn de nodige besprekingen voorafgegaan tussen de directeur van de Burgerlijke Stand, de architect en mij.

Een der hoofdpunten was daarbij het interne verkeersstelsel. Op drukke dagen kunnen er gelijktijdig zes huwelijken worden gesloten. Rekening moet worden gehouden met mensen die slecht ter been zijn. Daarvoor is een lift nodig, royale in- en uitgangen, en een minimum aan gangen en trappen. Dat was geen eenvoudige opgave, want het complex zit vol niveauverschillen. Na intensief overleg heeft de architect een oplossing gevonden die voldoet. Een der kernpunten daarvan is het herstel van het thans door een later aangebracht trappenhuis onderbroken beletage-niveau van de westelijke compagniesvleugel. Daarbij hoort het reconstrueren van de vroegere hoofdingang van de compagniesvleugels via een hoge stoep met een stenen trap naar de binnenplaats. Bij de ontmanteling van het gebouw is het oorspronkelijke eikenhouten deurkozijn teruggevonden, verborgen achter metsel- en pleisterwerk. Ook de voet van de stoep is blootgelegd. Men zou zeggen: wat een gelukkige samenloop, de historische gegevens en de nieuwe functie sluiten op elkaar aan. Wij stuiten echter op de doctrine van het historische bouwproces: vóór die hoofdingang ligt het bewuste aangebouwde gangetje. Het is gemaakt voor een voorbijgeen en onherhaalbare functie van het gebouw — logement, later weeshuis —, het ontsiert en verkleint de binnenplaats, het is voor de nieuwe functie een onbruikbare sta-in-de-weg, het is architectonisch waardeloos en het is dóór en dóór verrot. Het herinnert echter aan een fase van de verbouwingsgeschiedenis, zoals elk aangebouwd privaathuisje of klompenhok aan een boerderij een historisch document vormt van een vroeger cultuurpatroon. Wat is nu het Salomonsoordeel van de Rijksdienst? Akkoord met het herstel van het beletage-niveau, maar het gangetje moet gehandhaafd blijven. Daardoor "kan een betere oplossing van de verschillende verkeersstromen die het gevolg zijn van de nieuwe functie, in het gebouw worden gevonden". Het is allemaal heel simpel wanneer men zich niet in een probleem verdiept. Je kunt een doodlopende weg aanleggen en dan plechtig verklaren dat het betere verkeersoplossing biedt dan een doorgaande weg. De beschikking over het West-Indisch Huis bevat nog meer aanvechtbare punten. Stuk voor stuk zijn deze te herleiden tot de doctrine: laat zitten wat er zit of repareer het, restanten van vroegere verbouwingen, hoe ontierend ook, zijn voor ons belangrijker dan een oudere vorm, ook al is deze nauwkeurig bekend, architectonisch sterker en beter, in het gebruik. Monumentenzorg heeft plaats gemaakt voor documentenzorg, door de consolidatie

van vroegere monumentenverminderingen.

Via de Rijksdienst draagt het Ministerie van CRM slechts 20% bij in de op 9,5 miljoen geraamde kosten, de rest moet het stichtingsbestuur zelf uit andere bronnen bijeen zien te krijgen. Er is niet minder dan 1,6 miljoen aan schenkingen nodig. De Rijksdienst matigt zich echter het recht aan – en dat voor 100%! – om het stichtingsbestuur dat zich belangeloos voor het behoud van een belangrijk monument inzet, zonder behoorlijk voorafgaand overleg een stok tussen de benen te steken. In plaats van het gezamenlijk zoeken naar oplossingen waarin historische, architectonische en functionele overwegingen tegen elkaar afgewogen en zoveel mogelijk in overeenstemming gebracht kunnen worden, is de verhouding gekomen van de schoolmeester die proefwerken corrigeert, waarbij de leerlingen als zij hun werk met rode streepjes terugkrijgen, tot de ontdekking komen dat de meester de opgave zelf niet begrepen heeft!

Vroegere ervaringen:

Arti et Amicitiae

Wanneer ik in gedachten de restauratiewerken de revue laat passeren, waarbij ik als gemachtigd bestuurder van een opdrachtgevende rechtspersoon nauw betrokken ben geweest, dan heeft zich deze situatie nog niet eerder voorgedaan. Die reeks bevat een zestigtal Amsterdamse woonhuizen van uiteenlopend formaat voor de stichtingen Diogenes en Aristoteles, en een viertal grote gebouwen of complexen: Arti et Amicitiae in 1961-1964, het Claes Claesz Hofje in 1968-1973, het Huis De Pinto met drie woonhuizen in 1973-1976, en dan nu het West-Indisch Huis. In de meeste gevallen ging het om gebouwen, waarvan het voortbestaan een dubbelteje op zijn kant was. Arti was in 1961 een vereniging met een beperkt, sterk vergrijsd ledenbestand, niet ongevoelig voor de verleidelijke geruchten dat een groot warenhuis het bouwvallige, maar gunstig gelegen gebouw graag voor enkele miljoenen zou willen kopen. Voor dat bedrag zou de vereniging een comfortabele villa in de museumbuurt kunnen verwerven met een sociëteit en een tentoonstellingszaaltje, en vooral: zonder de eindeloze zorgen voor dat gamele gebouw. Het heeft mij als voorzitter van de vereniging en van de bouwcommissie heel wat moeite gekost om de ledenvergadering te overtuigen dat Arti aan haar gebouw moest vasthouden. Het was ook, eerlijk gezegd, een sprong in het duister. De restauratie werd bij voorbaat al bijna op een miljoen begroot (het is wel méér geworden), en de kas was leeg. Zonder de steun in de rug van monumentenzorg zou het niet zijn gelukt. Ik herinner mij bestuursvergaderingen in het al half ontmantelde gebouw, waarbij de directeur restauraties van de Rijksdienst en het hoofd van het Gemeentelijk Bureau aanwezig waren, en mee beraadslaagden over de hoofd-

Arti et Amicitiae, op de hoek Spui-Rokin, in 1962-1964 van een dreigende ondergang gered. Ook hier werd 'teruggerestaureerd' door de ingang in de as van de voor-gevel te herstellen.

opzet van het plan, de subsidiemogelijkheden en de ambtelijke hobbels die genomen moesten worden. Ook in het gebouw van Arti waren verschillende bouwfases door elkaar gevlochten: een grotendeels 18de-eeuws karkas, een grondige verbouwing uit 1855 die de huidige gevels opleverde, en een verbouwing door de jonge Berlage uit 1895 die constructief slecht was uitgevoerd, maar onder meer een sfeervolle sociëteitszaal en een monumentaal trappenhuis tot stand had gebracht. Het was in wezen hetzelfde probleem als bij het West-Indisch Huis: hoe kunnen wij de waardevolle elementen behouden en herstellen, wat mag verdwijnen omdat het onbruikbaar of minder belangrijk is, wat moet er aan nieuwe elementen toegevoegd worden om het geheel weer te doen functioneren. Een deel van de Berlage-verbouwing is toen opgeofferd, zoals de fraai betimmerde bestuurskamer gelijkstraats aan het Spui. Dat was jammer, maar het ging niet anders omdat de noodzaak huurinkomsten te verkrijgen ons dwong om in die ruimte een winkel te projecteren. Wel werd de schouw omzichtig overgebracht naar de nieuwe bestuurskamer op de tweede verdieping. Ook 'terugrestaureren' kwam er aan te pas: de hoofdingang werd weer in de as van de voorgevel geplaatst waar deze van 1855 tot 1895 had gezeten. De tentoonstellingszalen zijn daarentegen geheel gemoderniseerd en opnieuw ingedeeld; het is een uitstekend zalencircuit geworden waar niets meer herinnert aan de wat nauwde, stoffige sfeer van vóór de ver-

bouwing.

Het trappenhuis en vooral de sociëteit met haar meubilair van Berlage werden met de grootste zorg hersteld. Hoe juist het restauratieplan is geweest blijkt uit de huidige bloei van de Arti, er moest onlangs een ledenstop worden ingevoerd. Nergens in Amsterdam vindt men een zó gaaf interieur-1895. Wanneer nu jeugdige monumentenzorgambtenaren mij ernstig komen vertellen dat 'volgens huidige opvattingen' 19de-eeuwse verbouwingen gerespecteerd dienen te worden, dan moet ik denken aan het spreekwoord 'je hoeft je vader niet te vertellen hoe je een kind verwekt'. Zouden wij Arti toen niet zó hebben gerestaureerd, met een winkel die geld opbrengt, met lichte moderne tentoonstellingszalen, doch met handhaving van het exterieur en de unieke 19de-eeuwse sociëteitszaal en trappenhuis, dan zou vermoedelijk nu zowel de vereniging als haar gebouw ter ziele zijn geweest.

Claes Claesz Hofje

Een ander geval: het Claes Claesz Hofje. Dat bestond in 1965, toen deze stichting werd opgericht waarin Diogenes en Anso's Hofje hun belendende percelen inbrachten, uit een sinds vele jaren verlaten, door klimop overgroeid complex van negen huisjes, omgeven door enkele zwaar bouwvallige panden en een leeggesloopt terrein dat voor opslag van oud ijzer werd gebruikt.

Zoals het er nu staat bevat het Claes

Binnenplaats van het v.m. Anslo's Hofje, thans Claes Claesz Hofje, met de achtergevel van het 17de-eeuwse pand Egelantiersstraat 52, in 1968, voordat de restauratie begon.

Binnenplaats van het Claes Claesz Hofje in 1970, de restauratie van dit deel is voltooid. Het werk wordt voortgezet met de herbouw van drie panden aan de Egelantiersstraat links naast nummer 52.

Claesz Hofje 22 panden; daarvan zijn er elf gerestaureerd, negen herbouwd met gebruikmaking van archiefgegevens en van elders afkomstige oude materialen, één inpandig huisje is nieuw, en één pand is constructief hersteld en bewoond gebleven. Op een der herbouwde huizen staat een fraai gebeeldhouwde top, afkomstig van een omstreeks 1910 op de Zeedijk gesloopt huis. De zandstenen fragmenten zijn destijds verkocht aan een sloper in Oudewater, en daarna verder verkocht aan een handel in oude materialen in Zierikzee. Toen ik daar eens een lezing hield kwam iemand uit het publiek me vertellen dat hij op een werf tussen allerlei rommel de fragmenten had gezien van een waarschijnlijk uit Amsterdam afkomstige geveltop. Die brokken zijn naar Amsterdam teruggebracht, zorgvuldig hersteld en in het plan voor het hofje opgenomen: van één der te herbouwen huizen aan de Tuinstraat werd de gevelbreedte aan die top aangepast. Volgens de zeloten van de nieuwe leer is dat geen monumentenzorg maar geschiedvervalsing. Ik zou er, om het gevoelige geweten van de rechtgelovigen te ontzien, geen bezwaar tegen hebben om in herbouwde gevels een standaard-merksteentje te laten aanbrengen dat het jaartal van de herbouw aanduidt. Herbouw of reconstructie is uit de aard der zaak geen restauratie in strikte zin. Het kan echter wel stedenbouwkundig en functioneel herstel zijn van een gevelwand of een bouwblok, door het terugbrengen van maat, schaal en totaalbeeld. Daarom acht ik in bepaalde situaties de reconstructie van gesloopte panden een volkomen verantwoorde methode bij de rehabilitatie van verkrotte buurten.

Maar stel nu eens dat de inquisiteurs het toen al voor het zeggen hadden gehad. Dan was er geen monumentenzorgsubsidie gekomen voor het restauratie- en herbouwplan Claes Claesz Hofje en dan zou de hele zaak, die in 1968 op instorten stond, nu zijn gesloopt. Dan had de oud-ijzerhandel zijn opslag aanzienlijk kunnen uitbreiden, en dan zou misschien na vele, vele jaren, de gemeente het terrein hebben aangekocht voor een blokje nieuwbouw. Nu is het hofje sinds 1973 in gebruik, het bevat 60 verhuurde eenheden: kamers en woningen, voor de helft bewoond door studenten aan de instellingen voor kunstonderwijs, voor de andere helft door permanente bewoners. Het is een der weinige gerealiseerde projecten van enige omvang in de Jordaan.

Andere ervaringen

Een soortgelijk verhaal zou ik kunnen vertellen over het bittere gevecht om het bijna-verloren Huis de Pinto met de herbouwde 12 bejaardenwoningen aan de St. Antoniesluis. Dat was, in nog sterkere mate dan het Claes Claesz Hofje, bij het begin een uitzichtloze onderneming, een miljoenenproject dat gestart werd zonder enig kapitaal

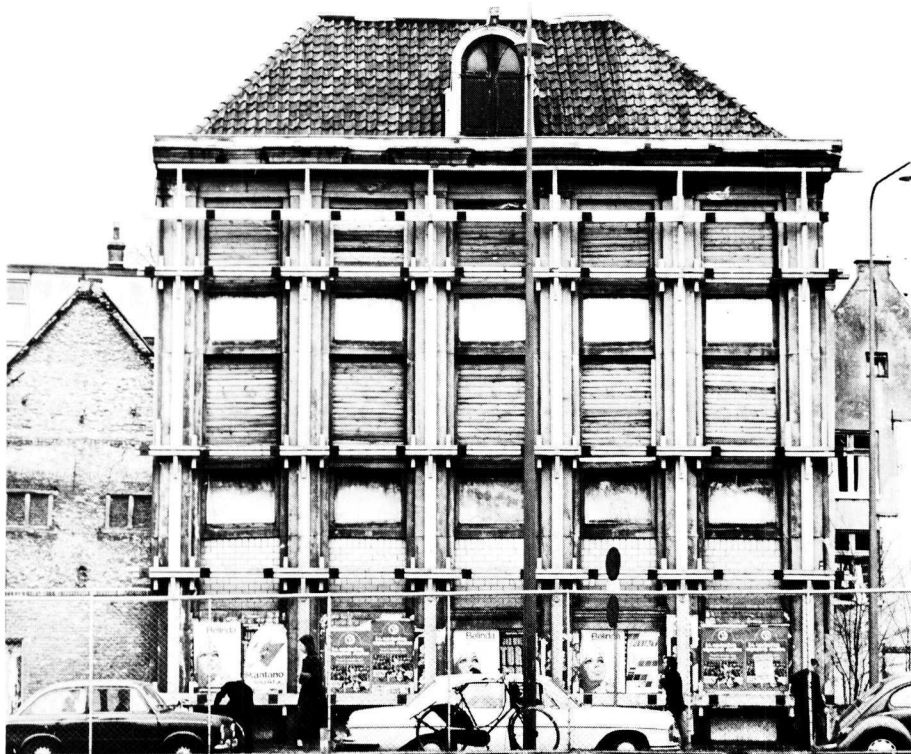
Gevelbekroning uit 1740 van een omstreeks 1910 op de Zeedijk gesloopt huis, na vele omzwervingen herplaatst op een van de Tuinstraat-gevels van het Claes Claesz Hofje. Het zijn dergelijke details die voor monumenten-eigenaren en beheerders de aantrekkelijkheid van het restauratiewerk vormen: de voltoening om iets moois van de ondergang te hebben gered. Zij hebben de indruk dat dit van ambtelijke zijde niet meer op prijs wordt gesteld.

en tegen de hardnekkige weerstand van de Dienst der Publieke Werken in. Het zou onmogelijk zijn geweest zonder de steun van de toen soepel samenwerkende rijks- en gemeentelijke monumentenzorg. In de honderden bouwvergaderingen die ik namens de opdrachtgevende stichtingen heb bijgewoond, heb ik nooit echte conflicten met monumentenzorg beleefd. Er waren wel eens meningsverschillen, of eisen die in financieel opzicht wat zwaar vielen, maar het bleek altijd mogelijk elkaar te vinden op grond van wederzijds respect, en vooral op grond van het besef dat men er samen voor stond om bedreigde monumenten voor de toekomst bruikbaar te maken. De meeste discussiepunten waren gewoonlijk al opgelost in de voorafgaande besprekingen tussen de architecten en het Gemeentelijk Bureau, dat zijn taak van het begin af aan als een steunende en adviserende, en niet als een repressieve heeft opgevat. De sfeer tussen het Gemeentelijk Bureau en de Rijksdienst is echter al evenzeer verziekt als tussen de Rijksdienst en de eigenaren. Het is hetzelfde verhaal van arrogante bedilzucht en formalistische betweterij, waarbij de vraag: "hoe houden we het monumentenbezit in stand", al lang niet meer aan de orde is.

Nu zal ik de laatste zijn om te beweren dat competentie- en prestige-conflicten in het Amsterdamse ambtenarenapparaat niet voorkomen. Het tegendeel is waar. De historie van het project-de Pinto is een schandaalroman van ambtelijk machtsmisbruik. Wie dit niet geloven wil, leze het boekje 'De uitgespeelde Gemeenteraad' waarin de jurist André Hoekema de affaire haarfijn heeft uitgeplozen.

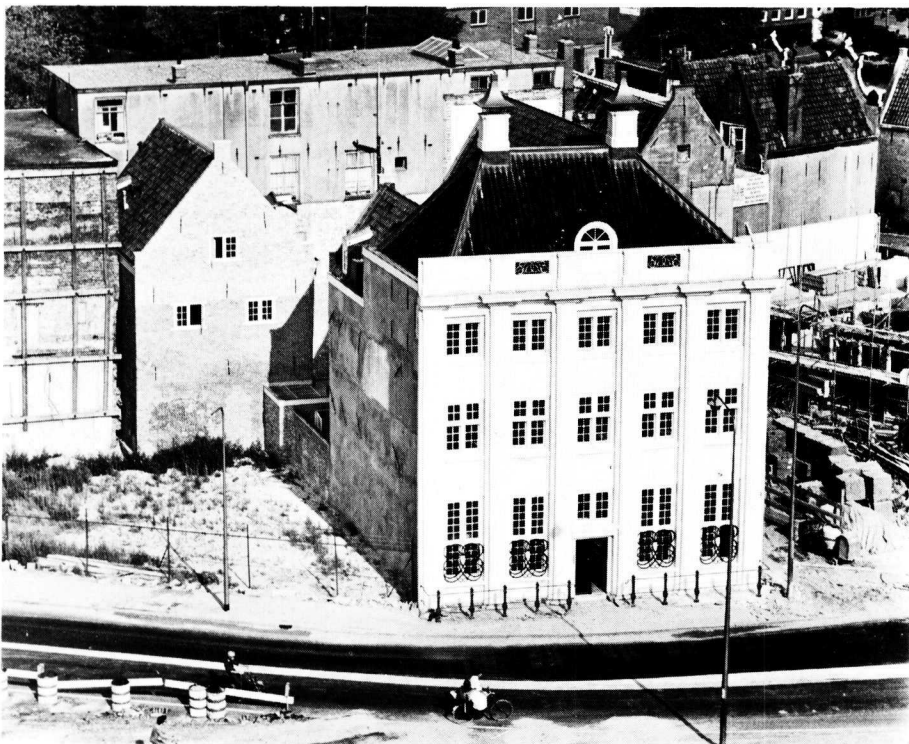
De andere zijde van het Claes Claesz Hofje, hoek Eerste Egelantiersdwarsstraat - Tuinstraat, voltooid in 1973. Hier zijn zes huizen gereconstrueerd met gebruikmaking van archiefgegevens en van elders afkomstige materialen en fragmenten. Geen restauratie van individuele monumenten, wél restauratie van een bouwblok waardoor de schaal, het totaalbeeld, het karakter en de woonfunctie werden hersteld. Of zou de opslag van oudijzer die zich op deze plaats bevond uit bouwhistorische overwegingen de voorkeur hebben verdient?

Het Huis de Pinto in 1973, aangekocht door de gemeente om in het kader van het wederopbouwplan-Nieuwmarkt te worden gesloopt, teneinde plaats te maken voor een kantoorblok. Door Bouw- en Woningtoezicht provisorisch ingepakt om te voorkomen dat voorbijgangers zouden worden getroffen door loszittende brokken zandsteen.

Het Huis de Pinto in 1975, gezien vanaf de Zuiderkerkstoren. Rechts zijn de panden Zwanenburgwal 8-10-12 in aanbouw, evenals de restauratie van het historische huis in opdracht van de Stichting Pinto: het tussen beide werken in gelegen hoekterrein is inmiddels door een blok woningwetwoningen opgevuld. Door de restauratie van het Huis de Pinto werd de geprojecteerde doorbraak van de Nieuwmarkt- buurt geblokkeerd.

Het Bureau Monumentenzorg was ook toen een van de weinige plekken in het gemeentelijk apparaat waar een sfeer heerste van kameraadschap en samen de problemen te lijf gaan. Dat mag niet meer. De bovenmeesters uit Zeist zullen het wel even vertellen. De in tientallen jaren opgebouwde herstelbeweging zakt in elkaar. Dat komt werkelijk niet alleen door het bekende geldgebrek bij CRM.

Conclusie

Voor wie er niet persoonlijk bij betrokken is, moet het een nogal lachwekkende vertoning zijn. De zwaarwichtigheid waarmee bedrijvige doctorandussen en ingenieurs kruimeltjes bouwgeschiedenis tot een balletje rollen en dan menen dat het dáár nu om gaat, doet mij denken aan het gescharrel van mestkevers. Geen flauwe notie hebben zij van wat er nodig is om een versleten en verformfaaid gebouw weer tot leven te wekken. Elke ervaren uitvoerder of opzichter zou hun dagenlang details van het bouwvak kunnen vertellen waarvan zij nog nooit gehoord hebben. Vraagstukken van financiering, exploitatie en onderhoud liggen ver buiten hun gezichtskring. Niemand zal ook verwachten dat het anders zou zijn: een universitaire graad garandeert in het ambtelijk bestel wel een hoog salaris maar geen hoge en allerm minst een veelzijdige kennis van zaken. Wie het Broederplein in Zeist betreedt en de statige 18de eeuwse gevelwanden rondom het gazon ziet – een deel daarvan is reconstructie ten behoeve van de Rijksdienst, maar dat gebeurde toen het nog niet verboden was! – vraagt zich af wat de daar verrichte ambtsbezigheden betekenen voor mensen die als eigenaren of bestuurders verantwoordelijk zijn voor het beheer van ruim 40.000 geregistreerde monumenten.

“Schoonheid, betekenis voor de wetenschap of volkskundige waarde” noemt de Monumentenwet als criteria voor de te beschermen objecten. Wat de volkskundige waarde als afzonderlijke categorie inhoudt is niet erg duidelijk.

Het gaat in hoofdzaak om schoonheid en wetenschap: daaronder kunnen ook producten van landelijke bouwkunst en eenvoudig ambacht worden verstaan. Wat wij nu beleven is dat het begrip ‘schoonheid’ wordt weggedrukt ten behoeve van een eenzijdig en eng geïnterpreteerde ‘wetenschap’. Op dat gebied kan de ambtelijke specialist zich zeker van zijn zaak voelen. Hij constateert bouwsporen en verklaart dat deze van belang zijn voor zijn vak. Durft iemand hem tegenspreken? Hij is er voor aangesteld. Voor de verantwoordelijke beheerders ligt de nadruk op de terecht als eerste genoemde schoonheid. Wij mogen dat niet bagatelliseren, want het is de kern van de hele monumentenzorg. De monumenten vormen het meest openbare nationale kunstbezit. Iedereen die in zijn dagelijkse drukte even opkijkt

naar het vertrouwde silhouet van een oude toren of zijn oog laat glijden langs een monumentale gevelwand, vangt er een glimp van op. Voor de beheerders geldt dat in overtreffende trap. Het welslagen van de monumentenzorg is afhankelijk van de emotionele verbondenheid die zij voelen met de aan hun zorg toevertrouwde gebouwen.

De architectuur-historische uitpluizerij is daarbij wel van belang, maar zij staat niet op de eerste plaats. Wordt die emotionele band stelselmatig gekwetst door het van ambtelijke zijde tot absolute norm verheffen van een specialistendom dat er slechts zijdelings mee te maken heeft, dan verzuurt de emotie tot ergernis. De reactie is voorspelbaar: laten de heren uit Zeist de puinhopen dan zelf maar opknappen als zij het zoveel beter denken te weten, ik verzet er geen stap meer voor. En dat is nu precies wat er op het ogenblik aan de hand is.

Mijn gedachten gaan terug naar de kunstgeschiedeniscolleges die ik ruim 40 jaar geleden volgde op de Haagse Academie. Wat zowel Plantenga als Van Thienen ons probeerden bij te brengen was: bewust kijken, met respect voor het kunstwerk en met aandacht voor de stilistische kenmerken. De verworven kennis – hoe bescheiden ook – moest dienen om de ontvankelijkheid voor de schoonheid te veruimen.

Ik geloof nog altijd dat dit het juiste uitgangspunt is, ook in de relatie tussen kunsthistorie en monumentenzorg. Behoud van monumenten houdt een voortdurende strijd in tegen verval en verminking. Eigengereide restauraties, hetzij volgens de lijn Cuijpers-de Stuers in de richting van een deels gefantaseerde historische vorm, hetzij volgens de lijn-Kalf in de richting van modieus-eigentijdse toevoegingen en wijzigingen, kunnen het verval stoppen maar houden het gevaar in van verminking van de historische waarden.

De dwang echter om, met veronachtzaming van zowel de architectonische schoonheid als de bruikbaarheid, het resultaat van verval en vroegere verminkingen te consolideren, is niet alleen een ramp voor goed monumentenbeheer, maar ook een in wezen cultuurvijandig misbruik van de kunsthistorische wetenschap.

Geurt Brinkgreve

Amsterdam, februari 1979

Noot bij blz. 9:

Bij het ter perse gaan van dit geschrift was nader overleg op gang gekomen tussen de Rijksdienst en Het bestuur van de Stichting het West-Indisch huis.

Howel nog geen overeenstemming werd bereikt bestaat er een redelijke kans dat de stichting haar restauratieplan toch kan uitvoeren. Dan zal het beroep bij de Raad van State worden ingetrokken.

Achtergevels van het Huis de Pinto in 1975. Terwijl de voorgevel omstreeks 1680 zijn plechtige Italiaans-geïnspireerde gestalte kreeg, behield de achterzijde haar hoofdvorm uit ca. 1602, zij het zwaar verminkt en gepleisterd. Het hoofdgebouw bestaat uit twee evenwijdige vleugels, de een langer en breder dan de andere. Onder deklatten werden fragmenten gevonden van de geprofileerde eikenkruiskozijnen van de smalle vleugel en de verdieping van de brede vleugels. Deze zijn exact gereconstrueerd. Van de beganegrond-ramen in de brede vleugel werd de oorspronkelijke kozijnvorm niet gevonden. Daar zijn dan ook geen kruiskozijnen aangebracht. De eenheid van

de gevels in het hoofdgebouw, de verbindingsgang en het achterhuis wordt verkregen door de 18de-eeuwse roedenverdeling. Het is aannemelijk dat het gebouw er toen zo heeft uitgezien. De restauratie werd in goed overleg met de gemeentelijke en de rijksmonumentenzorg uitgevoerd. Een dergelijk resultaat staat ook de Stichting Het West-Indisch Huis voor ogen.

Zwanenburgwal 8-10-12 met Leprozenpoort, thans St. Antoniesluis 11 t/m 23, in 1976, vóór de bouw van het links aansluitende woningblok. Hoofdvorm en gevels zijn gereconstrueerd met behulp van archiefgegevens en van elders afkomstige fragmenten. Van de poort die ca. 300 m verder oostwaarts stond, waren de gehavende blokken bewaard. De panden bevatten twaalf woningen voor bejaarden uit de buurt, de eerste sociale woningbouw in de Nieuwmarktbuurt sinds de oorlog. De bouw werd mogelijk gemaakt door steun van monumentenzorg, het gemeentelijk fonds woningonttrekking, bedrijven en een drietal oude instellingen van weldadigheid. Monumentenrestauratie en reconstructie fungeerden hier, in de geest van de 'Declaratie van Amsterdam', als voortrekker en stimulator van een rehabilitatieproces dat vervallen buurten met herstel van hun historisch karakter een nieuwe toekomst biedt. Deze sociaal-culturele taak wordt door de enge documentenzorgdoctrine afgebroken.

Colofon

Tekst © : Geurt Brinkgreve
Foto's : Maarten Brinkgreve
Lay out : Sjoeke Benoist
Druk : Poortpers bv

Sloterkade 21
Amsterdam

Uitgave:
Vereniging Vrienden van de
Amsterdamse Binnenstad

Prijs: f 12,50

Te bestellen door overschrijving
op postgiro nr. 1775369 van de
Vereniging.